

MORALNI ZAKON SITUACIJE I SAVJEST

Dr. Velimir VALJAN

Uvod

Važno je obilježje suvremenog čovjeka da je njegova pozornost prešla s biti na egzistenciju; središte interesa preneseno je s ljudske univerzalne naravi na konkretnog čovjeka, na osobu kao jedinstvenu i neponovljivu vrijednost. U toj perspektivi i situacija dobiva veliku važnost kao element koji je striktno povezan uz neponovljivost konkretnog čovjeka; u isto vrijeme, više se ne promatra kao vanjski, akcidentalni faktor.

S druge strane, danas ne oduševljava toliko ono što je zajedničko i apstraktno koliko individuum sa svojim vlastitostima, s cjelokupnim svojim problemima, situiran u svom determiniranom ambijentu. Jednom riječju, ne čovjek »ut sic«, nego čovjek »ut hic« — to jest pojedinac u svojim uvijek promjenljivim situacijama u kojima je dužan djelovati s punom odgovornošću.

Međutim, stvar nije tako jednostavna. Nailazimo na težak problem: kako, naime, za odgovorno djelovanje u toj jedinstvenoj situaciji, to jest »hic et nunc« ,pronaći ispravne norme djelovanja?

Rješavajući ovaj problem, u prošlosti se uglavnom posvećivala pažnja: u čemu se stanovište katoličke moralne teologije razlikuje od teologije odijeljene braće¹. Na drugom vatikanskom saboru veliki broj saborskih otaca želio je da Sabor zauzme energičan stav Crkve protiv tzv. situacijske etike². O njihovim se molbama, međutim, nije na Saboru uopće izričito raspravljalo.

Sabor, s jedne strane, naglašava dostojanstvo i slobodu ljudske osobe kao i njezinu povijesnu situiranost (usp. GS 5; 7; 12; 17; 36; 43);

1) Usp. J. GRUENDEL i H. van OYEN, *Ethik ohne Normen?*, Freiburg im Br. 1970, 5. Danas i katolički moralni teolog priznaje čak i neku nužnost situativnih obzira, kako vanjskih tako i onih u samom čovjeku; isto tako i protestantski teolog, izuzevši naravno predstavnike radikalne situacijske etike, da moralni sud ne može biti načinjen samo prema ekstremno-situacijsko-etičkom shvaćanju.

2) Usp. *Acta et Documenta conc. Oecum. Vat. II apparendo*, Ser. I, Append. volum. II: *Analyticus conspectus consiliorum et votorum, Pars I, Typ's Polygl. Vat.* 1961, 205 s. »Situacijska etika« je literarni prijevod njemačkog termina »Situationsethik«. Papa P'jo XII naziva je »nuova morale«: usp. *AAS* 44 (1952) 270.278).

potvrđuje princip prema kojem svatko ima pravo i dužnost slijediti svoju savjest i nitko ga ne može obvezati da radi protiv njezina diktata (usp. DH 3). S druge strane, isti Sabor proklamira također vrijednost objektivnog moralnog reda koji čovjek mora poštivati (usp. IM 6). Kako ispuniti taj jaz? U kojem je smislu savjest norma djelovanja u situaciji?³ postoji li kakva protivnost između osobe koja je neponovljiva i koju Bog »osobno« zove, njezinog djelovanja u pojedinačnim situacijama i s druge strane općevažećih normi koje vrijede za sve i posvuda?

1. Poimanje situacije

Ponajprije je potrebno točno zaokružiti značenje samog termina »situacija«. Autori koji raspravljaju o situacijskoj etici ne rabe ga u istom značenju i smislu; pa čak, katkada, isti autor mu daje različita značenja. Pod ovim pojmom često mi podrazumijevamo samo okolnosti vremena i mjesta. To međutim, ne bi bilo ništa novo, jer se i u tradicionalnoj moralnoj teologiji govorilo da postoje »circumstantiae« manje ili više »aggravantes« ili katkada »mutantes speciem«.

Dubljim promatranjem ovog pojma dolazimo do zaključka da se situacija ne može promatrati samo kao »circumstantia« ili sporedni element, nego ona ulazi u sam temelj moralne norme. Situacija je antropološki pojam koji definira ljudsku narav⁴. Ona, naime, stoji u bitnom odnosu prema čovjeku: svatko mora razviti vlastitu osobnost kako bi se mogao što je moguće više odlučivati ljudski. Mjesto i vrijeme jesu samo ljudsko postolje u kojem dolazimo u kontakt s nekim pozivom, s nekom preciznom dužnošću; ono što je važno jest odgovor kojim uzvraćamo na taj poziv. Naprotiv, životinja stoji samo »u mjestu«, tako reći ne »u situaciji«, jer nema problema koje treba rješavati ni slobodnih odluka koje treba prihvaćati.

Onda je, dakle, »svaki momenat života situacija i traži odgovornu odluku«⁵ Tako pod situacijom više nego mjesto, vanjsku poziciju nekog bića, moramo podrazumijevati jedinstvene i uvijek promjenljive momente naše egzistencije u kojima nam je komunicirana neka dužnost, neki poziv; poziv koje pobuđuje moje Ja na slobodno odlučivanje, zove ga na odgovornost.

Osobni život nije neka stečena realnost, stabilizirana jedanput za sve i svakoga, nego je neko određenje, neka povijest u kojoj su uvijek u igri mogućnosti: kako realizirati svoju neponovljivu egzistenciju u svojoj jedinstvenoj situaciji na svoj neponovljiv način »vladajući se dostojno Kristove Vesele vijesti«?

Drugi vatikanski sabor je posebno podvukao uzvišeno dostojanstvo ljudske osobe za koje kod današnjih ljudi postoji veliki osjećaj. Svako ljudsko biće je »slučaj za sebe« i konstituira vlastitu moralnu osobnost;

3) Uzmimo ovdje savjest u značenju »conscientia actualis«, to jest onaj sud praktičnog razuma koji se odnosi na konkretni i partikularni čin koji smo dužni učiniti u određenom momentu; usp. Ph. DELHAYE, *La coscienza morale del cristiano*, Roma 1968, 133—194.

4) Rsp. E. SCHILLEBEECKX, *L'etica della situazione*, u: *Riscoperta dell'uomo*, Verona 1967, 159.

5) J. FUCHS, *Situation und Entscheidung*, Frankfurt 1952, 13—14.

jest slika Božja koja u sebi nosi nešto specifičnoga, originalno novog. Ta slika Božja, međutim, nije nešto statično, nešto što je konačno dovršeno, nego nešto dinamično: nešto što treba neprestano da raste, da se ostvaruje.

Tu i otkrivamo korijene za čovjekovo moralno djelovanje. Bog ga neprestano zove da tu sliku u sebi ostvari na originalan način preko osobno-intelektualnog i moralno-situativnog rasta. I onda kad je u sebi tu sliku izobličio (usp. GS 22), sam Gospodin je došao da povrati ljudskoj osobi njezino dostojanstvo, štaviše da čovjeku pokaže put. »Oni naš uči da je Bog ljubav, a ujedno naš uči da je nova zapovijed ljubavi osnovni zakon ljudskog savršenstva. . . Također opominje da se ta ljubav ima vršiti ne samo u velikim stvarima, nego — i to u prvom redu — u redovitim životnim prilikama« (GS 38). Odatle je jasno: čovjek je pozvan da u redovitim životnim prilikama realizira sliku Božju na vlastiti način.

Jasno je da je čovjek u mogućnosti djelovati potpuno osobno i u punom smislu ljudski samo ako se uklopi u tok vremena u kojem živi. U tom vremenu on se realizira, ostvaruje, jer to vrijeme nosi sa sobom posebni Božji poziv koji traži osobni i nezamjenljivi odgovor. U ovim perspektivama valja poimati situaciju: momenat koji je dužan svatko iskoristiti (usp. GS 52); kairos, milosni trenutak preko kojeg Bog poziva svakog od nas (usp. CD 15; LG 11)⁶, da svatko prema svom talentu pridonosi općem dobru (usp. AA 6).

2. Temeljna kategorija zakona situacije

Situacija ovako shvaćena nameće svakom pojedincu odgovornost da vlastitim snagama i vlastitim sudom prosuđuje stvari u svjetlu istine (usp. DH 8) i da, gdje god ureba, poduzme sam nove inicijative provodeći ih u djelo (GS 43).

Prema ovim konstatacijama temeljna kategorija moralnog zakona je poziv, a ne zakon: poziv *iskoristiti* maksimalno prikladnost momenta; individualni poziv svakoga. Moramo se naučiti prepoznavati šta je nepromjenljiva istina kroz sva stoljeća, a što je prilog prošlosti koji se u ovoj situaciji može i možda mora odstraniti. Tako je, dakle, temeljno ponašanje kršćanina oslušivati i opsluživati kairos.

U tom svjetlu postaje također jasno da temelj morala mora biti osoba⁷. I to osoba u svom povijesnom, kulturnom i situativnom ambijentu. Osoba je nešto više od same ljudske naravi koja se može ponoviti⁸. Stoga pri određivanju norme moralnosti nije dostatan pojam apstraktne ljudske naravi: treba se uteći pojmu egzistencijalne naravi pojedine osobe koji, u mnogim stvarima, nema neku objektivnu i apsolutnu vrijednost, nego promjenljivu i relativnu. Konkretno egzistencijalne okol-

6) Usp. B. HAERING, *La morale è per la persona*, Roma 1973, 169—185. Što se tiče originalnog značenja i smisla ovog termina nema neke sigurnosti; oprečni su rezultati i ispitivanja. Usp. D. LEVI, *Il kairos attraverso la letteratura greca*: u *Rendiconti della reale Accademia Nazionale dei Lincei, Classe di Scienze morali*, Rv vol. 32 (1923) 261 s.

7) Usp. D. LAFRANCONI, *La legge naturale: linee di uno sviluppo storico e problemi attuali*, u: *Rivista di teol. morale*, 15 (1972) 406.

nosti, baš jer su takve, vrijede samo jedanput za svaku osobu, pa i za svaku njezinu akciju: dosljedno i norma moralnosti mora biti dinamična, daleko od svake statičnosti i apstraktnosti⁹. Osoba je uvijek situirana u jednom povijesno-kulturno-prostornom ambijentu.

Ovaj konkretni moral, vezan uz vrijeme, kulturu, prostor, ambijent — jednom riječju uz situaciju — ne može odbaciti svaku normativnost koja je nadvremenska i nadprostorna. Ne želimo reći da se sva norma moralnosti scrpljuje u situaciji (usp. GS 10, 16; IM 6); tako misle radikalni zastupnici situacijske etike. Naprotiv, čovjek u svom moralnom ravnanju mora voditi računa u isto vrijeme o objektivnim normama, o konkretnoj i neponovljivoj situaciji — kao posebnom nosiocu volje Božje — i o budućim perspektivama¹⁰.

Prema tome, norma moralnosti nije samo situacija bez ikakvog osvrta prema naravi i objektivnim normama; niti je to samo narav koju situacija samo izvanjski modificira: to je zapravo situirana narav. Situacija je u punom smislu integrirana u narav, sudjeluje u njezinom definiranju na taj način što narav ne postoji niti se može zamisliti kao princip moralnog zakona kao nesituirana¹¹.

Noseći osobnu crtu, ljudska narav nije nešto statično, apstraktno, nepokretno, nego je i ona puna dinamičnosti i elastičnosti (usp. GS 4). Sabor ističe da i u naravnom zakonu ima određena dinamička crta (usp. GS 4). Jasno je da metafizička bit pokazuje određene stalne generičke indikacije. Međutim, osoba govori više nego bit, jer je osoba neponovljiva. Odatle slijedi da je i naravni zakon na planu metafizičke biti generalan, nepromjenljiv, ali apstraktan. Naprotiv, na osobnom planu naravni zakon jest konkretni zakon koji se odnosi direktno na svaku pojedinu osobu: jest situativna odgovornost čovjeka na Božji poziv (usp. GS 12). U prvom slučaju, naravni zakon treba shvatiti kao obligatnu indikaciju, ali generičku, kao pravac prema kojem se treba upravljati općenito ljudsko djelovanje. U drugom slučaju, na osobnom planu, naravni zakon treba shvatiti kao obligatni imperativ koji odgovara diktatu savjesti koja odlučuje u situaciji o osobnom ponašanju. To ponašanje jest razborita aktualizacija generičke indikacije¹². Stoga Sabor i naglašava toliko dostojanstvo i zrelost kršćanske savjesti.

3. Obvezatnost zakona situacije u savjesti

Zrelost kršćanske savjesti, koja se toliko u posljednje vrijeme naglašava, ne sastoji se u nekoj emancipaciji, u zabacivanju općih normi, u pozivanju na jedinstvenu situaciju, nego u sposobnosti da ove norme samostalno primjeni na svoju konkretnu situaciju; sastoji se u sposobnosti da i tamo vidimo još kršćanske dužnosti i zadatke gdje ih opće

8) Usp. A. ROSSO, *Principi ispiratori di un rinnovamento in teologia morale*, u: *Rivista di teol. morale*, 5 (1970) 31. K. RAHNER, *Saggi di antropologia soprannaturale*, Roma 1969 (ed. 2), 480—495.

9) Usp. A. ROLDAN, *Coscienza morale*, Roma 1968, 369—370.

10) Usp. A. A. BAPTISTA, *Da una »morale del sistema« a una »morale attiva«*, u: *Morale di Dio o morale del sistema?* (grupa autora), Verona 1972, 32.

11) Usp. D. LAFRANCONI, *La legge naturale...*, c. d., 428.

12) Isto, 411—412.

norme, zbog svoje apstraktnosti i općenitosti, otežavaju ili čak onemogućuju njihovim službenim čuvarima u Crkvi da odrede kako ih se mora hic et nunc konkretno ostvariti (usp. GS 43).

Isto tako sloboda savjesti o kojoj govori Drugi vatikanski sabor ne znači neku samovolju; znači, naprotiv, preuzimanje u konkretnim situacijama na sebe odgovornosti za svoj izbor. Moralni zakon situacije postiže ovim svoje puno značenje: zahtjev, mogućnost i pravo da se u dubini svoje savjesti slobodno odlučujem za dobro iz vlastitog uvjerenja. Ono čisto juridičko pitanje: šta moram izvršiti, dobiva u ovim perspektivama drugačije značenje: šta je ono zbog čega sam ja odgovoran u savjesti u ovoj konkretnoj situaciji?

Razloge za ovu obvezatnost moramo ponajprije vidjeti u povjesnosti i razvoju čovjeka i svijeta do Omega-Krista: čovjek postaje sve više subjekt povijesti, tvori povijest i želi stvoriti takve uvjete u kojima će moći živjeti sretno¹³. To uključuje obvezu uzimanja udjela u nastojanju oko poboljšanja uvjeta čovječanstva, angažirajući se u svom prostoru i vremenu. Osim toga, čovjek je u svom situativnom djelovanju dužan iskoristiti svoje naravne i nadnaravne talente u onoj mjeri u kojoj ih je primio od Gospodina (usp. GS 41; AA 12)¹⁴; konačno dužan je odgovoriti na poticaje Duha Svetoga koji ga na njegovom putu vodi (usp. Ag 5; GS 38; AA 3)¹⁵.

4. Formiranje savjesti u svjetlu kršćanske kreposti razboritosti

Naglašavajući pozitivne crte u situacijskoj etici, papa Pijo XII posebno je podvukao ulogu kreposti razboritosti pri formiranju ispravnog suda savjesti u pojedinačnoj situaciji¹⁶. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu, promatrajući zamršenost situacije u naše vrijeme, ističe da mnogi nisu sposobni raspoznati vječne vrijednosti (usp. GS 4). Pa ipak, Crkva vjeruje da Krist, koji je za sve umro i uskrsnuo, po svojem Duhu pruža čovjeku snagu i svjetlo (usp. GS 10) da mogne razabrati koji su u njegovom osobnom životu znakovi Božje prisutnosti i Božjih nakana (usp. GS 11).

Dekret o misijskoj djelatnosti Crkve uči da »svakoj okolnosti ili stanju moraju odgovarati primjerni načini djelovanja odnosno prikladna sredstva« (AG 6). U svakoj dakle situaciji čovjek je dužan ispitivati, prosuđivati i birati između različitih mogućnosti ono što najbolje odgovara dotičnom momentu. Prema tome, u svakom sudu savjesti trebala bi biti prepoznata određena aktivnost razboritosti. Glavna je zadaća kreposti razboritosti da pojedinac ispravno vrednuje situaciju i na taj način shvati pravi glas Božji u svojoj savjesti tako da »sud savjesti koji

13) Usp. P. PRINI, *Il mondo di domani*, Roma 1964, 233—366.

14) Usp. B. HAERING, *Das Gesetz Christi*, I, c. d., 112.

15) Usp. K. RAHNER, *L'elemento dinamico nella Chiesa* 1970. A. GHINATO, *Vocazioni nella Chiesa*, Vicenza 1973, 138—139.

16) Usp. *AAS* 44 (1952) 418.

potiče slobodnu volju na akciju postane točan odgovor na nalog koji nam je Bog povjerio u aktualnom momentu¹⁷.

Određujući pravu strukturu kršćanske kreposti razboritosti, sv. Pavao piše: »Neka vaša ljubav sve više raste u pravoj spoznaji i svakom prosuđivanju da možete prosuditi (dokimazein) ono što je bolje: da budete čisti i besprijekorni za Kristov dan« (Fil 1,9—11). Kako bi lakše mogli prosuditi ono što je bolje i tako otkriti autentičnu volju Božju, Pavao potiče Filipljane da imaju isti osjećaj (fronein), istu ljubav, isto srce i jednu te istu misao (usp. Fil. 2,1—2). U ovom tekstu Pavao upotrebljava dva puta grčki glagol fronein koji ne znači samo inteligenciju koja nam pomaže pri prosuđivanju nego čitav psihički kompleks zajedno s inteligencijom (ono što bi Nijemci rekli 'Gesinnung').

Situacija će biti valjano vrednovana samo kad shvatimo dužnost da potpuno moramo *iskoristiti* stvarnost, zahtjev vremena. »Ovo se opet događa samo snagom kreposti razboritosti, koja nije drugo nego živi organ kreposti kroz koji nam stvarnost najavljuje svoje zahtjeve. Krepost razboritosti pretpostavlja dakle duboko i živo poznavanje stvarnosti... Ali doista je razborit (dorastao stvarnosti) samo onaj koji unutar njom srodnošću osjeća kako stvarnost zove na dobro¹⁸.«

Mjesto zaključka

Iz naše kratke rasprave o savjesti i zakonu situacije očito je naglašavanje personalističkog karaktera moralnog života: moralna teologija je više nauka o moralnoj osobi u Isusu Kristu nego nauka o normama ljudskog djelovanja; ona je i to, ali prije i iznad svega ona je teologija o osobi i njezinom pozivu.

U tim perspektivama moramo stalno imati na umu da situacija ne poziva na postupak koji je ispod ili u granicama općih zakona, nego stalno potiče na premašivanje najdonje granice; dužnost u savjesti iskoristiti pojedinačne darove i karizme na osobno i opće dobro.

17) Usp. B. HAERING, *Das Gesetz Christi*, III, c. d., 36. U katoličkoj moralnoj teologiji već se odavno opažaju velika nastojanja da se u njoj izradi jedan zaseban traktat o razboritosti.

18) Usp. B. HAERING, *Das Gesetz Christi*, I, c. d., 335—336.